

Kunstlaboratorium voor de allerkleinsten

Onderzoek naar de voorwaarden voor een ruimte voor peuters en
kleuters in Villa Zebra.

Roos Geraets (0455644)

11 juli 2008

Bachelorwerkstuk Algemene Cultuurwetenschappen Radboud Universiteit Nijmegen – Onderzoek in
opdracht van Villa Zebra, Rotterdam.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
1. Inleiding	2
2. Villa Zebra	3
2.1. Geschiedenis en visie	3
2.2. Reggio Emilia-benadering	3
2.3. Samenwerking met kinderopvang	4
2.4. Plan voor drie- tot zesjarigen	4
3. Ontwikkeling peuters en kleuters	5
3.1. Jean Piaget	5
3.2. Peuters	6
3.3. Kleuters	7
3.4. Kritische kanttekening	10
4. Kunsteducatie	11
4.1. De vijf brillen van Parsons	11
4.2. De menselijke intelligenties van Gardner	12
4.3. De kunsteducatielij	14
5. Interviews	17
5.1. Visie kinderopvang	17
5.2. Peutertraject Villa Zebra	18
5.3. Visie op kunsteducatie	19
6. De 3 tot 6-factoren	21
6.1. Factor A t/m G	21
6.2. Dilemma's	23
7. Conclusie	25
8. Bibliografie	26

9. English Summary	28
Bijlage 1: Vragenlijst leidsters kinderopvang	29
Bijlage 2: Tips voor Villa Zebra	31

Voorwoord

Dit bachelorwerkstuk is voor mij de aanleiding voor een onderzoek waarin ik de praktijk in de vorm van een stage kan combineren met de theorie. Gedurende mijn studie Algemene Cultuurwetenschappen leerde ik kunststromingen in hun historische context te plaatsen en kunstobjecten te analyseren. Ik vind het boeiend om als cultuurdeelnemer op een afstand te gaan staan om vervolgens dagelijkse cultuuruitingen, zoals televisiereclames, te interpreteren. Naast de theorie heb ik me tijdens mijn studie gericht op mijn wens om mijn opgedane kennis voort te zetten in de museumpraktijk. Mijn voorkeur voor een geschikte stageplek ging uit naar Villa Zebra, een kunsteducatieve instelling in Rotterdam. De stageperiode liep van februari tot juli 2008.

In 2004 maakte ik kennis met Fred Wartna, de directeur van Villa Zebra. Hij verzorgde een collegereeks bij mijn vooropleiding Museologie. Na mijn afstuderen heb ik regelmatig mijn aantekeningen bij zijn colleges teruggelezen en gedacht aan de bezoeken aan Villa Zebra. Ik ervoer hun manier van tentoonstellen als vernieuwend en bijzonder. Het raakte me en zorgde ervoor dat ik op een andere manier naar de wereld om me heen ging kijken. Dit sloot aan bij mijn visie op kunst, namelijk dat kunst behoort te verbazen en nieuwe werelden opent.

1. INLEIDING

Mijn stageopdracht is het verrichten van onderzoek naar het voornemen van Villa Zebra om een programma te ontwikkelen voor peuters en kleuters. Villa Zebra is nu voor de doelgroep vier- tot dertienjarigen. Deze brede doelgroepkeuze levert een aantal problemen op. Tentoonstellingen voor jongere kinderen worden door oudere kinderen al snel als kinderachtig bestempeld, doordat zij inhoudelijk op een ander ontwikkelingsniveau zitten. Daarnaast kunnen de jongere kinderen niet lezen en schrijven, terwijl de oudere kinderen dit wel kunnen. Door een aparte ruimte voor peuters en kleuters in te richten wil Villa Zebra een deel van dit probleem oplossen.

De doelstelling van deze scriptie is: Het schetsen van de voorwaarden waaraan een programma voor peuters en kleuters in Villa Zebra zou moeten voldoen. Ik ben onder andere tot deze voorwaarden gekomen door me in te lezen in de theorieën rondom kunsteducatie en de ontwikkelingsgebieden van kinderen in de leeftijd van drie tot zes jaar. Alvorens de bestudeerde theorieën uiteen te zetten ga ik in op de drijfveren van de kunsteducatieve instelling Villa Zebra. Daarna schets ik een aantal kunsteducatieve theorieën en de ontwikkelingskenmerken van peuters versus kleuters, gevolgd door de uitkomsten van interviews met de leidsters van de kinderopvang. Hieruit volgen de '3 tot 6-factoren', de voorwaarden voor het programma voor peuters en kleuters en de samenvattende conclusie.

Voor ik begin met mijn uiteenzetting wil ik nog kort iets zeggen over de gebruikte terminologie. In mijn scriptie gebruik ik de termen peuters en/of kleuters. Er bestaat discussie over de exacte begripsbepaling van deze termen. Een kind wordt in Nederland kleuter op het moment dat hij start op de basisschool. Dit is in het schooljaar waarin hij de leeftijd van vier jaar bereikt. In de Amerikaanse vakliteratuur wordt gesproken over een *toddler* en een *preschooler*¹. Een *toddler*, een kind na babyleeftijd, is tussen de twaalf en dertig maanden oud. Een *preschooler* is tussen de tweeënhalve en vijf jaar oud. Beide woorden worden in Nederlands vertaald met de term peuter. Om misverstanden te voorkomen leg ik mijn opvattingen van de gebruikte terminologie hierbij vast. Voor driejarigen gebruik ik de term peuter en kinderen van vier of vijf jaar oud zijn kleuter. Villa Zebra laat de tweejarigen liever buiten beschouwing omdat zij doorgaans nog niet zindelijk zijn en vaak nog niet kunnen lopen.

---

¹ Sroufe, Alan L. e.a. (1996) *Child Development: it's nature and course*. New York: McGraw-Hill, p. 54 & 328.

2. VILLA ZEBRA

2.1. Geschiedenis en visie

Villa Zebra is in 2001 opgericht als Kinderhoofdkwartier van Rotterdam 2001 Culturele Hoofdstad van Europa. De educatieve instelling komt voort uit de Stichting Kinderkunsthuis die in 1997 werd opgericht. Eind 2003 werd Fred Wartna directeur van Villa Zebra. Sinds enige tijd staat het ontdekken bij Villa Zebra op de eerste plaats, het is nu geen museum meer, maar een kunstlaboratorium voor kinderen. Dit houdt dat ontdekkend leren het belangrijkste is.²

Villa Zebra ontwikkelt tentoonstellingen in combinatie met workshops. De workshops zijn geen doel op zich, het kunstlaboratorium hoopt daarmee een positieve bijdrage te leveren aan de creativiteitsontwikkeling en het welbevinden van de kinderen.³ Villa Zebra heeft als doel om de kinderen in aanraking te brengen met kunst. Hiermee hopen ze sleutelervaringen of ontdekkingen op verschillende vlakken te bewerkstelligen, jezelf, de ander, de wereld en het onderwerp. Het contact tussen kunstenaars, kinderen en moderne beeldende kunst bevordert de kans op het beleven van een sleutelervaring.⁴ Door deskundigen wordt de werkwijze van Villa Zebra ook wel vergeleken met de Reggio Emilia benadering.

2.2. Reggio Emilia-benadering

Reggio Emilia is een streek in Noord- Italië. De grondlegger voor de Reggio-benadering was Loris Malaguzzi (1920-1994).⁵ Het gedachtegoed van deze pedagoog wordt doorgaans samengevat met het volgende citaat: “Een kind heeft honderden werelden om te ontdekken, honderden werelden om uit te vinden, honderden werelden om te dromen. Het kind heeft honderd talen (en nog eens honderd, honderd, honderd) maar de school en samenleving stelen er negenennegentig.”⁶

Het uitgangspunt van deze benadering is om de wereld voor kinderen niet te versimpelen, maar deze juist te presenteren zoals hij is. Op deze manier worden alle competenties die kinderen hebben meegekregen aangesproken. Leerkrachten en begeleiders luisteren goed naar ieder kind, zijn of haar nieuwsgierigheid en onderzoeksdrang zijn vertrekpunt. Dit laatste is ook het uitgangspunt van Villa Zebra dat zich als kunstlaboratorium richt op het ontdekkend leren van kinderen.

---

2 Wartna, Fred (2008) *Beleidsplan Villa Zebra 2009-2012*. Rotterdam: Villa Zebra, p. 4.

3 Wartna, Fred (2005) *Jaarverslag 2005*. Rotterdam: Villa Zebra.

4 Wartna (2008) *Villa Zebra, een methode. Beeldende kunst met en voor kinderen*. Rotterdam: Villa Zebra, p. 25.

5 Vreede, Melissa de (december 2007) 'Italiaanse toestanden in Edam', in: *Kunstzone. Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs*. Jaargang: 6-12.

Berkel en Rodenrijs: Stichting Kunstzone, p. 11.

6 Idem: 12.

2.3. Samenwerking met kinderopvang

Sinds 2004 biedt Villa Zebra een traject aan speciaal voor kinderen van drie jaar. Het plan voor dit traject ontstond in samenwerking met kinderopvanginstelling Bimbola, te Rotterdam. Het programma bestaat uit een reeks van tien bezoeken aan Villa Zebra. Iedere bijeenkomst verloopt volgens een vast patroon. Eerst wordt de tentoonstellingsruimte bezocht. Het programma eindigt met een praktische workshop. Het totale bezoek duurt ongeveer een uur. Ter afsluiting van elke reeks worden de ouders van de deelnemende kinderen uitgenodigd voor een minitentoonstelling waarin de werken van de kinderen worden gepresenteerd. Dit is de kans voor de kinderen om aan hun ouders te laten zien wat zij hebben gemaakt en beleefd in Villa Zebra.⁷

2.4. Plan voor drie tot zesjarigen

De hoofddoelgroep van Villa Zebra wordt vanaf 2009 verdeeld in twee subgroepen. De peuters en kleuters (van drie tot zes jaar) en de kinderen vanaf groep drie (van zes/zeven tot en met twaalf jaar). Voor mijn onderzoek richt ik me op de eerste groep, de drie- tot zesjarigen. Het plan voor een ruimte speciaal voor deze doelgroep is voortgekomen uit de contacten met Kinderopvang Bimbola. Op het moment biedt Villa Zebra het - hierboven beschreven - op maat gemaakte traject voor deze doelgroep aan.

Uit het advies van de Raad voor Cultuur is gebleken dat zij het plan om materiaal te ontwikkelen voor jonge kinderen vanaf drie jaar ondersteunen: "Dat is een initiatief dat de Raad van harte toejuicht, omdat voor die leeftijdscategorie nog weinig aanbod bestaat."⁸ De financiële middelen zijn echter nog niet toegekend. In het najaar van 2008 maakt Villa Zebra een plan voor de begroting. Het is de bedoeling om in 2009 te starten met het maken van een projectplan, de fondsenwerving en vervolgens de realisatie van de ruimte.

---

⁷ Wartna Fred (2006) *Jaarverslag 2006*. Rotterdam: Villa Zebra, p. 10.

⁸ Raad voor Cultuur (2008) *Subsidieplan Advies 2009-2012. Amateurlkunst en cultuureducatie*. Villa Zebra. Rotterdam.

3. ONTWIKKELINGSPSYCHOLOGIE

In dit hoofdstuk schets ik de vaardigheden die horen bij de ontwikkeling van kinderen in de leeftijd van drie tot zes jaar. De doelgroep is verdeeld in twee subdoelgroepen, peuters (driejarigen, niveau 1) en kleuters (vier- en vijfjarigen, niveau 2). Ik ga in dit hoofdstuk dieper in op de ontwikkelingsgebieden behorend bij deze doelgroepen en het omslagmoment tussen de twee niveaus. Ik bespreek hoe kinderen van niveau 1 in niveau 2 terecht komen en welke factoren dit stimuleren of juist belemmeren. Ik richt me hierbij op verschillende ontwikkelingsgebieden: taalontwikkeling, cognitieve ontwikkeling, sociale vaardigheden en zelfontplooiing.

De ontwikkeling van peuters en kleuters is onder meer afhankelijk van de mensen in hun naaste omgeving. Voor peuters zijn volwassenen, voornamelijk de ouders, de belangrijkste pedagoog. Dit verandert vanaf de kleuterleeftijd dan worden andere kinderen, andere volwassenen en de omgeving belangrijker als pedagoog. Op het moment dat een kind naar de basisschool gaat (vanaf vier jaar) wordt er gesproken van een omslagmoment. Vanaf zes jaar vindt een tweede grote omslag plaats, dan leren de kinderen lezen en schrijven. Deze leeftijdsgroep wordt daarom hier buiten beschouwing gelaten.

3.1. Jean Piaget

De ontwikkelingspsycholoog Jean Piaget (1896-1980) formuleerde een invloedrijke theorie in de cognitieve ontwikkeling. Hij deed onderzoek naar de manier van waarnemen, begrijpen en onthouden van kinderen. Piaget gaat ervan dat kinderen voorafgaand aan deelname aan de volwassen wereld een aantal individuele ontwikkelingsfasen behoren te doorlopen.⁹ De leeftijden twee, zeven en elf jaar markeren het einde van een belangrijke ontwikkelingsfase en het begin van een volgende. Deze fasen worden achtereenvolgens aangeduid met sensorimotorisch, preoperationeel en concreet operationeel.¹⁰

Piaget's bevindingen spelen in dit hoofdstuk een belangrijke rol omdat het een duidelijk beeld geeft van de vaardigheden van peuters en kleuters. Hij vertelt welke problemen het kind kan oplossen en welke fouten hij maakt. De ontwikkelingen die plaatsvinden op het grensvlak tussen peuter en kleuter zijn juist interessant voor Villa Zebra, omdat zij daar een kans zien een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling.

---

⁹ Prieckaerts, M. (2005) *Verlangen naar de eindeloze zee. Onderzoek naar de effecten van cultuureducatie in het primair onderwijs op de cultuurbeleving van leerlingen*. Maastricht: Maastricht University, p. 12.

¹⁰ Sroufe (1996): 17.

3.2. Peuters

Peuters zijn te kenmerken als egocentrisch wezens. Ze zijn nog niet in staat zich in te leven in anderen.¹¹ Dit uit zich op drie verschillende wijzen. Ten eerste zijn ze ervan overtuigd dat hun eigen ervaring hetzelfde is als die van anderen. Een goed voorbeeld hiervan is dat als een peuter even niks hoort, omdat hij zijn vingers in zijn oren stopt, denkt dat zijn gesprekspartner ook even doof is. Een ander voorbeeld gaat over wensen en verlangens. Als een peuter wordt gevraagd om voor zijn ouders een cadeau te kiezen, kiezen ze vaak voor hun moeder een pop en voor hun vader een speelgoedauto. Dit voorbeeld illustreert dat peuters denken dat anderen dezelfde wensen en verlangens hebben als zichzelf.

Ten tweede houden peuters geen rekening met de waarneming van iemand anders. Ze kunnen bijvoorbeeld niet bevatten dat iemand hen alleen maar wil plagen. Ook voelen ze niet aan hoe het emotioneel gezien met iemand gesteld is. Tot hun vierde jaar zien ze niet of iemand zich goed of slecht voelt.

Als laatste weten ze nog niet hoe zij op een adequate manier kunnen communiceren. Dit is te kenmerken als een vorm van egocentrisme die zich op verschillende manieren uit. Bijvoorbeeld in de vraag om een figuur te beschrijven. Uit onderzoek is gebleken dat ze dit doen vanuit egocentrische of niet-informatieve beschrijvingen. Ze zijn nog niet in staat te analyseren wat een luisteraar moet weten om hen te kunnen begrijpen.

Het beschrijven van abstracte figuren kan gestimuleerd worden door een oefening waarbij zo min mogelijk cognitieve vaardigheden tegelijk worden aangesproken. Een voorbeeld hiervan is een eenvoudige oefening als het beschrijven van simpele geometrische vormen (een gele cirkel). Bij het oefenen met abstracte figuren wordt een beroep gedaan op al hun cognitieve capaciteiten, waarnemen, begrijpen en onthouden. Dit lukt ze nog niet, waardoor het kind niet in staat is om ook nog rekening te houden met de behoeftes van de luisteraar.

De gedachtewereld van peuters is in ontwikkeling. Ze weten dat gedachten bestaan en dat ze verschillen met de fysieke wereld, er is echter nog wel sprake van een aantal cognitieve beperkingen. In de belevingswereld van peuters loopt realiteit en verschijning volledig door elkaar.¹² Dit betekent dat ze geen onderscheid kunnen maken tussen iets waarin ze geloven en de realiteit. Een goed voorbeeld hiervan is een moeder die aan haar kind van twee het tikkend geluid van haar horloge laat horen. Op het moment dat dit kind een plaatje van een horloge te zien krijgt legt het kind zijn hoofd op het plaatje om te horen of dat ook tikt.¹³

---

11 Sroufe (1996): 356.

12 Interview met Peter Lanting, medewerker Bureau Vanaf 2. (10 juni 2008) Arnhem: Dag van de Cultuureducatie.

13 Lezing Annemarie Huising (10 juni 2008) Arnhem: Dag van de cultuureducatie.

De tweede beperking is dat ze zich slechts op één ding tegelijk kunnen richten. Stel er ligt speelgoed in een ruimte en er is een televisieprogramma te zien, dan verdelen peuters hun aandacht tussen de verschillende dingen. Om het ontwikkelen van de aandachtsvaardigheden te stimuleren is het belangrijk ervoor te zorgen dat de peuters niet afgeleid worden.

De derde cognitieve beperking is dat peuters nog niet bekend zijn met bruikbare strategieën om iets op een makkelijke manier te onthouden. Dit maakt het onthouden van plaatjes en nummers moeilijk.¹⁴ Als ze strategieën kunnen hanteren maken ze hier wel gebruik van. Het is dan ook goed om geheugenoefeningen met ze te doen. Bijvoorbeeld door de peuter te vragen om de titels van een set foto's een aantal keren achter elkaar hardop te zeggen. Ze merken dan dat ze hierdoor makkelijker onthouden.

Peuters hebben al een belangrijke periode van taalontwikkeling achter de rug. Ze weten dat symbolen worden gebruikt voor bepaalde objecten of evenementen. Ze hebben ervaring in het horen en beleven van ideeën, beelden en geluiden.¹⁵ Hun oren en ogen staan open voor elke nieuwe ontdekking. Peuters zijn goed in het begrijpen wat andere mensen zeggen. Ze moeten echter nog wel leren hoe ze hun eigen ideeën in woorden kunnen omzetten. Doorgaans praten ze nog niet in volledige zinnen, maar met twee woorden.

3.3. Kleuters

De grootste verandering voor kinderen in de leeftijd van vier jaar is dat ze naar de basisschool gaan. Hier worden de sociale vaardigheden snel ontwikkeld. Ze leren dat de blik van anderen soms anders is dan die van henzelf. Dit uit zich bijvoorbeeld in het begrijpen dat anderen soms andere wensen hebben dan zichzelf.¹⁶

De drie cognitieve beperkingen rondom de gedachtewereld van een peuter worden in de kleuterleeftijd voor een groot deel omgezet in vaardigheden. De ontwikkelingen rondom deze drie cognitieve concepten, verschijning/realiteitsprobleem, aandachtsprobleem en geheugenvaardigheden, staan met elkaar in verband. Als kinderen bijvoorbeeld hun aandacht beter op een ding tegelijk kunnen richten, onthouden ze doorgaans ook beter. Ze weten nog niet precies wat het verschil is tussen verschijning en realiteit¹⁷. Dit uit zich in onderstaande proef over het schatten van de waterkwantiteit. Stel aan een kleuter worden twee glazen getoond met dezelfde hoeveelheid water. Daarna wordt de ene hoeveelheid

---

14 Sroufe (1996): 351.

15 Idem: 254.

16 Idem: 356.

17 Idem: 346.

overgeschonken in een smal hoog glas en de andere in een breed laag glas. Als er aan de proefpersoon wordt gevraagd in welk glas nu het meeste water zit dan denkt hij dat er meer water zit in het smalle hoge glas, omdat het water hier hoger komt. Ze begrijpen nog niet dat hier twee factoren meewegen, namelijk de breedte en de hoogte. Ze richten zich slechts op een deel van de informatie. Vanaf zeven jaar gaan kinderen dit principe begrijpen.¹⁸

Bovenstaand voorbeeld hangt samen met het tweede concept, het aandachtsprobleem. Kleuters kunnen zich wel al beter dan peuters richten op meerdere aspecten tegelijk, maar de vaardigheid is nog geheel ontwikkeld.¹⁹ Dit is toe te schrijven aan de neiging van kleuters zich slechts op een deel van de informatie te richten.

De derde vaardigheid draait om het geheugen. Er zijn twee manieren om iets te onthouden, de informatie wordt opgeslagen in het korte- termijn geheugen of in het lange- termijn geheugen. De informatie wordt eerder opgeslagen in het lange- termijn geheugen als de oefening vraagt om een diepere verwerking. Het volgende voorbeeld illustreert dit. Stel dat een leidster samen met een kind een landschapsfoto bekijkt. De leidster kan vragen of het kind de kleur groen op de foto kan aanwijzen. Dit is een makkelijke vraag omdat de kinderen slechts op een korte en eenzijdige manier over het antwoord na hoeven te denken. De leidster kan ook vragen welk seizoen het is op de foto en waarom de kinderen dit denken. Deze vraag zorgt voor een diepere verwerking, omdat meerdere vaardigheden tegelijk nodig zijn. Hierdoor wordt de informatie eerder opgeslagen in het lange- termijn geheugen.²⁰

Kleuters weten doorgaans nog niet wat het woord seizoen inhoudt. Hieronder geef ik een aantal voorbeelden van vragen die kleuters wel aan kunnen: Denk je dat het warm of koud is op deze foto? Waarom denk je dat?. Of: Denk je dat het stil of lawaaiig op deze foto? Wat voor geluid denk je dat er te horen is? Een laatste voorbeeldvraag is: Denk je dat de persoon op deze foto blij of verdrietig is? Waaraan zie je dat?

Vanaf de kleuterleeftijd leren kinderen bepaalde vaardigheden aan die hen helpen bij de ontwikkeling van hun cognitie. Dit wil zeggen dat ze de wereld om hen heen al een stuk beter leren begrijpen. De onderstaande gereedschappen zijn nog niet geïnternaliseerd, maar zijn nog tot de puberteit in ontwikkeling. Ik zal kort ingaan op classificatie, het maken van series en de logische gevolgtrekking.

Classificatie houdt in dat kinderen leren om dingen te sorteren op basis van gemeenschappelijke eigenschappen, zoals grootte, vorm, kleur en materiaal. Peuters kunnen slechts sorteren op één dimensie, bijvoorbeeld vorm of kleur, terwijl kleuters al leren om te sorteren op meerdere eigenschappen.

---

18 Sroufe (1996): 334-335.

19 Idem: 330-332.

20 Idem: 241.

Met het maken van series wordt het logisch ordenen van voorwerpen bedoeld, bijvoorbeeld van groot naar klein. Kinderen van begin vier jaar weten wat de grootste en wat de kleinste stok is, maar hebben moeite om orde aan te brengen in zeven stokken. De stokken worden dan namelijk nog beoordeeld op hoe ze eruit lijken te zien, dit heeft te maken met het verschijning/realiteitsprobleem.²¹ Tijdens de kleuterleeftijd leren ze om orde aan te brengen in zeven stokken. Doorgaans hebben ze zich deze vaardigheid op zes -of zevenjarige leeftijd eigen gemaakt.

Als laatste behandel ik de logische gevolgtrekking. Dit betekent het kennen van de relatie tussen twee objecten door hun relatie met een derde te kennen. Dit zijn twee vergelijkingen in één en ligt doorgaans nog buiten de mogelijkheden van deze leeftijdsgroep. Deze vaardigheid kan wel gestimuleerd worden door te oefenen met vergelijkingen.

Kleuters zitten in een belangrijke fase van de ontwikkeling van hun zijn. Op vijfjarige leeftijd is de persoonlijkheid al voor een groot deel gevormd. Kleuters ontwikkelen een grotere onafhankelijkheid van de ouders en gaan meer om met leeftijdsgenoten.²² Emotioneel zijn ze nog wel afhankelijk van de ouders. Dit uit zich doordat kleuters eerst naar de ouder kijken voordat ze overgaan tot een activiteit.

Een belangrijke ontwikkeling in deze periode is de taal. In de leeftijd tot zeven jaar leren ze de leefwereld exploreren met behulp van taal. Naast het vragen naar het waarom, dat begint in de peuterleeftijd leren ze nu om moeilijkere vragen te stellen en ook om zelf iets te vertellen. Ze zijn inmiddels al redelijk vaardig in het omzetten van hun eigen ideeën in woorden. Ook leren ze nu om emoties, als blij, boos, verdrietig en bang bij zichzelf en anderen te herkennen en benoemen.²³

Taal heeft, net als kunst, een bijzondere relatie met de werkelijkheid. Er bestaat geen aanwijsbaar verband tussen het woord tafel en een tafel in de ruimte. Het is een afspraak dat een tafel de naam tafel krijgt. Een kunstwerk is vaak ook niet direct te verbinden met iets uit de werkelijkheid. Wel is uit beeldende kunstwerken iets af te leiden dat verwijst naar de werkelijkheid. Als kinderen begrijpen hoe taal werkt, kunnen ze dit principe ook eerder toepassen op beeldende kunst.

---

29 Sroufe (1996): 342.

22 Idem: 366.

31 IZW (2000) *Handout: Ontwikkelingstaken van kinderen en jongeren*. Den Haag: Het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.

3.4. Kritische kanttekening

Ter afsluiting is het van belang om een kritische kanttekening te plaatsen. Ten eerste verschillen de ontwikkelingsvaardigheden per individu. Een ontwikkelingspsychologie beschrijft gemiddelde vaardigheden. Daarnaast vond Piaget's onderzoek plaats in een andere tijd en hij nam kinderen uit de hoge middenklasse als onderzoeksobject. Deze groep is niet representatief voor de huidige Rotterdamse situatie. Rotterdam is een grote Nederlandse stad met een hoge populatie kinderen met een niet-westerse allochtone achtergrond (in januari 2007 35,7 procent)²⁴, eenoudergezinnen en gezinnen die sociaal en economisch achtergesteld zijn. Veel van deze leerlingen hebben een grote taalachterstand bij de start van het basisonderwijs.²⁵ Deze groep heeft meer ondersteuning dan andere kinderen nodig in taalontwikkeling en de ontwikkeling van sociale vaardigheden.

Uit bovenstaande uiteenzetting is een belangrijk verschil af te lezen tussen de wereld van een peuter en een kleuter. Terwijl een driejarige nog in zijn eentje aan het ontdekken is, speelt een vierjarige samen met anderen. Het omslagmoment van niveau 1 (peuter) naar niveau 2 (kleuter) is voor een groot deel af te leiden uit de schoolgaande leeftijd van kleuters. Op de basisschool wordt namelijk gestart met het actief oefenen van bepaalde vaardigheden.

Piaget's beschrijvingen zijn in termen van beperkingen in plaats van mogelijkheden. Het uitgangspunt is wat kinderen nog niet kunnen, terwijl de kunsteducatieve theorieën uit het volgende hoofdstuk juist uitgaan van wat kinderen wel kunnen.

---

24 RIVM (2008) 'Niet-westerse allochtonen geconcentreerd in steden' Nationale Atlas Volksgezondheid http://www.rivm.nl/vtv/object_map/o2194n21847.html (5 juni 2008).

25 Nederlandse Taalunie (2008) 'Taalforum vergroot de kennis over taalachterstand.' Onderwijs http://taalunieversum.org/onderwijs/taalforum/toon_vraag.php?vraagid=27 (5 juni 2008).

4. KUNSTEDUCATIE

'Kunsteducatie gaat om alle vormen van educatie waar bij kunst en/of kunstzinnige middelen en technieken als doel of als middel worden gebruikt'.²⁶ De vormen van educatie waar hier naar wordt verwezen zijn het actief, receptief of reflectief beleven van kunst. Met actief wordt bedoeld het zich op een creatieve manier uiten, voorbeelden hiervan zijn knutselen of tekenen. Receptief houdt in het openstaan voor kunst, zoals het bezoeken van een museum, concert of film. Reflectief gaat nog een stapje verder, het is een actieve beoefening van kunstbeschouwing. Het kan op ieder moment plaatsvinden, tijdens actieve en receptieve bezigheden. Het houdt dat de kijker afstand neemt en bijvoorbeeld betekenis en vorm met elkaar in verband brengt.²⁷

In dit hoofdstuk schets ik op chronologische volgorde drie belangrijke kunsteducatieve theorieën en/of methodes. De vijf ontwikkelingsstadia in het begrijpen van kunst van Michael Parsons, de meervoudige intelligenties van Howard Gardner en de kunsteducatielijn van de Pabo, een kunsteducatieve methode. Ik leg steeds uit wat de verbanden zijn tussen de theorie en kunsteducatie en wat de overeenkomsten en/of verschillen zijn met andere theorieën.

4.1. De vijf brillen van Parsons

De ontwikkelingspsycholoog Michael Parsons publiceerde in 1987 een boek waarin hij in vijf stadia het ontwikkelingsverloop in het beleven van kunst uiteen zet.²⁸ Zijn bevindingen zijn grotendeels gebaseerd op interpretaties op de reacties van kinderen op kunst. Zijn conclusies hebben de manier waarop kunst wordt onderwezen beïnvloed.

De vijf cognitieve ontwikkelingsstadia die Parsons schetst worden ook wel 'de vijf brillen van Parsons' genoemd. Omdat Parsons het waarnemen van mensen vergelijkt met het kijken door een bril, mensen in verschillende ontwikkelingsfasen kijken door verschillende brillen. De stadia zijn cumulatief opgebouwd, als je door bril twee kijkt, houd je bril een op en als je door bril drie kijkt houd je bril een en twee op.

Het eerste stadium is associatie, dit houdt in dat de kijker associatieve verbanden legt met zijn eigen belevenissen. Een voorbeeld hiervan is een kind dat een hond herkent op een kunstwerk en de link legt met zijn eigen hond. Deze reactie kun je bijvoorbeeld uitlokken door te vragen wat een kind ziet.

---

37 Albers, Els & Vos, Ton de (2005) *Ruimte voor verwondering en verbeelding*. Rotterdam: CBK, p. 13.

27 Oostwoud Wijdenes, Jacob en Haanstra, Folkert (1997) *Katernen Kunsteducatie Over actief, receptief en reflectief*. Utrecht: LOKV.

28 Parsons, Michael (1987) *How we understand art. A cognitive development account of aesthetic experience*. Cambridge: Cambridge University press.

Het tweede stadium is de mate van schoonheid en realisme in de voorstelling. Hiermee wordt de weergave van de werkelijkheid in het kunstwerk bedoeld. In dit stadium is het van belang dat het beeld herkenbaar is, een kunstwerk wordt mooier gevonden naarmate het realistischer is. Een kind vindt bijvoorbeeld een kunstwerk heel goed omdat het precies lijkt op de werkelijkheid.

De derde bril is expressiviteit. Dit is de mate waarmee een kunstenaar zijn gevoelens heeft overgedragen. Een uitspraak in dit stadium kan zijn: "Het is te zien dat de kunstenaar medelijden met haar had". Dit duidt op een verdere ontwikkeling dan het vorige stadium omdat het laat zien dat de kijker inzicht heeft ontwikkeld in de gevoelens van de kunstenaar.

Het vierde ontwikkelingsstadium is het stadium van stijl en vorm. De toeschouwer krijgt oog voor de formele structuren van het werk. Hier ontdekt de kijker dat het maken van het kunstwerk meer een sociale dan een individuele prestatie is. De beschouwer leert waarom bepaalde kunstwerken in een bepaalde tijd gewaardeerd werden. Dit kan gaan over de manier waarop het medium gemaakt is, de compositie, kleur en vorm. Dit stadium is cognitief gezien complexer dan het grip hebben op de gemoedstoestand van de kunstenaar.

Het laatste stadium is de autonomie. Dit houdt in dat de kijker op basis van inzichten in voorgaande stadia een open en afstandelijke blik tot het kunstwerk heeft ontwikkeld, hij is klaar voor een moment van reflectie. Het werk wordt beschreven, geïnterpreteerd en beoordeeld.²⁹

Parsons' theorie is ontstaan tegen de achtergrond van het invloedrijke en interdisciplinaire *Project Zero* (1967), ontwikkelt onder leiding van de Amerikaanse filosoof Nelson Goodman (1906-1998). Dit is een project van de universiteit van Harvard in de Verenigde Staten. Onder invloed van *Project Zero* werd gingen kunsteducatieve deskundigen kunst zien als een samenspel van symbolen. Voorbeelden van symbolen zijn stijl, vorm en realisme. Parsons verbindt deze symbolen aan een indeling in verschillende stadia aan de hand van bepaalde cognitieve vaardigheden.³⁰

4.2. De menselijke intelligenties van Gardner

In tegenstelling tot de ontwikkelingspsycholoog Parsons, die uitgaat van het kunstwerk zelf, introduceert de psycholoog Howard Gardner (1943) een theorie die uitgaat van de menselijke intelligenties. In 1996 brengt hij samen met Mindy Kornhaber en Warren Wake

---

29 Parsons, M. (1987), p. 20-26.

30 Elias, W (2001) 'Een scenario voor een levenslang educatief curriculum' in: *Volgt de Gids? Nieuwe perspectieven voor educatie en gidsing in kunstmusea*. Antwerpen: Koning Boudewijnstichting, p. 105.

het boek *Intelligence: multiple perspectives*³¹ uit. Ik zal hieronder uitleggen waarom de meervoudige intelligenties veel gebruikt worden in de kunsteducatieve wereld.

Gardner is van mening dat ieder mens een of meerdere dimensies heeft waarin hij uitblinkt. Kinderen die niet goed zijn in rekenen, maar wel in tekenen worden onder invloed van deze theorie ook als slim gezien. Gardner's uiteenzetting zet zich af tegen het westerse onderwijs, waar de nadruk wordt gelegd op de vaardigheden rekenen en taal. Bezig zijn met kunst (in actieve, receptieve en reflectieve vorm) doet een beroep op verschillende vormen van intelligentie. Kunsteducatie levert een bijdrage aan het ontwikkelen van alle intelligenties of talenten die iemand in zich heeft.

Intelligentie betekent volgens Gardner de bekwaamheid om te leren en om problemen op te lossen. Hij onderscheidt acht soorten intelligentie. Te beginnen met de verbaal/linguïstische intelligentie, dit houdt in dat iemand bekwaam is in lezen, schrijven en zichzelf uitdrukken. Deze persoon heeft aanleg in het begrijpen van woorden en kent de functies van taal. Iemand met deze intelligentie heeft een voorkeur voor lezen, schrijven, praten, gedichten en discussiëren.

Ten tweede de logisch en/of mathematische intelligentie, dit houdt in dat iemand het vermogen heeft om getallen en symbolen te begrijpen en te bewerken. Deze persoon kan goed omgaan met abstracte begrippen. Hij is goed in rekenen, begroten, experimenteren en logica.

Met de visueel en/of ruimtelijke intelligentie wordt het vermogen bedoeld om vormen en beelden waar te nemen en te reproduceren. Voorkeuren die bij deze intelligentievorm horen zijn tekenen, knutselen, legpuzzels, ontwerpen, foto's, grafische voorstellingen en thema's.

De vierde vorm van intelligentie is de muzikaal/ritmische intelligentie. Dit is het vermogen om betekenis te ontleen aan muzikale patronen, klanken en ritmes. Deze persoon kan klanken en ritmes reproduceren en creëren. Een voorbeeld hiervan is Mozart, die beroemd is geworden met zijn muzikale composities.

De lichamelijke en/of kinesthetische vorm van intelligentie heeft te maken met beweging. De persoon is capabel in het controleren en gebruiken van het eigen lichaam. Hij beheerst de kleine motoriek en is bijvoorbeeld goed in dansen. Andere voorkeuren zijn sporten, acteren, lichaamstaal en handvaardigheid.

De vijfde intelligentiesoort is de inter-persoonlijke. Deze persoon bezit het vermogen om onderscheid te maken tussen verschillende individuen en hun stemmingen, motieven en

---

31 Gardner, Howard e.a. (1996) *Intelligence: multiple perspectives*. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers.

temperament. Dit duidt op een hoge mate van mensenkennis. Hij is goed in communiceren en houdt van feestjes, organiseren, samenwerken en het oplossen van conflicten.

De intra-persoonlijke intelligentie is het vermogen tot zelfreflectie en het bewustzijn van de eigen innerlijke wereld. Hij kan gevoelens onderscheiden en weet dat deze een drijfveer vormen voor het eigen handelen. Iemand met deze vorm van intelligentie houdt een dagboek bij, droomt en fantaseert graag.

De laatste vorm van intelligentie is gericht op de natuur. Deze persoon kan het onderscheid maken in verschillende natuurverschijnselen en deze tot op detail classificeren. Hij geniet van de natuur en is ecologisch bewust.³²

Kunsteducatie zorgt ervoor dat kinderen breed worden ontwikkeld. De verbale intelligentie wordt bijvoorbeeld ontwikkeld omdat kunst gebruik maakt van verschillende symbolsystemen, zoals beeld en taal. De visuele intelligentie wordt ook aangesproken, bij het kijken naar kunst is het visuele beeld cruciaal. Bij het maken van of luisteren naar muziek wordt de muzikale intelligentie aangesproken, tijdens dansen wordt de lichaamsbeweging - en coördinatie getraind. Door te tekenen kun je, je emoties tonen op papier, de intra-persoonlijke intelligentie ontwikkelt zich. Verder leren de kinderen om samen te werken en te delen, hier wordt de inter-persoonlijke intelligentie gestimuleerd. De intelligentievormen zijn onderling van elkaar afhankelijk en worden afzonderlijk van elkaar gevormd.³³

4.3. De kunsteducatielij

Een derde methode is de kunsteducatielij van de Pabo, Hogeschool Rotterdam, ontwikkeld in samenwerking met het Centrum voor de Beeldende Kunst Rotterdam ten behoeve van de langere termijn effecten van kunsteducatie.

De kunsteducatielij wordt toegelicht aan de hand van twee theorieën, de constructivistische theorie en het accumulatief leren. Ik zal het constructivisme uitleggen vanuit het 'subjectief concept'. Hiermee wordt het complex van iemands bestaande opvattingen, inzichten, voorkeuren, normen en waarden bedoeld. Volgens deze theorie worden in een leerproces alleen die nieuwe ervaringen aan het subjectief proces toegevoegd die voortbouwen op eerder beleefde ervaringsgegevens.³⁴ Dit wil zeggen dat eerdere ervaringen van groot belang zijn bij elke nieuwe kennismaking met kunst. Hoe eerder mensen met kunst in aanraking komen, hoe vroeger en dieper geworteld kunst is in hun

---

32 Bergman, Vera (2002) 'Meervoudige intelligentie en kunsteducatie.' Cultuurplein www.cultuurplein.nl/attachments/session=cloud_mmbase+55041/Meervintelligentie.pdf (29 juni 2008)

33 Parons J. (2001) 'Kunsteducatie en de accentverschuiving naar het beeld.' In: *Volgt de Gids? Nieuwe perspectieven voor educatie en gidsing in kunstmusea*. Antwerpen: Koning Boudewijnstichting, p. 92.

34 Idem: 20 & 21.

'subjectief concept.' Hun normen en waarden zullen dan meer gebaseerd zijn op hun kunstervaringen.

Met de accumulatieve leertheorie wordt bedoeld dat het ene leerstofelement zich op het andere stapelt. In deze theorie is de traumatische ervaring van belang. Het wordt daarom ook wel 'de traumatische theorie van het esthetisch leren' genoemd. Het woord trauma lijkt hier misschien misplaatst. In de psychologie staat het voor een stoornis die is ontstaan door een schokkende ervaring. Hier wordt het woord trauma gebruikt om de hoge mate van intensiteit van de 'schok' aan te geven.

Er is sprake van een traumatische ervaring als onderstaande elementen zich tegelijkertijd voor doen. Ten eerste is concentratie van de aandacht, of een plotselinge fascinatie, nodig. Dit kan optreden als iemand zich aangetrokken voelt door een bepaald kunstwerk.

Daarnaast is het gevoel van openbaring van belang. De persoon voelt zich niet alleen aangetrokken, maar heeft ook het gevoel het getoonde te begrijpen. Hij kan het plaatsen in een bepaald kader, waardoor het zichtbaar of bekend wordt.

Het derde element is een gevoel van verbaal onvermogen. Een ervaring kan pas traumatisch genoemd worden op het moment dat het zo'n indruk maakt dat sprakeloosheid optreedt. Het is een zeer positieve ervaring. De persoon hoopt op meer van deze ervaringen. Het leidt tot de behoefte naar meer achtergrondinformatie.³⁵

De theorieën zijn gebaat bij elkaars bestaan. Dit betekent dat hoe eerder kunst een deel is van iemands subjectief concept, hoe eerder het zich kan stapelen op een al bekend leerstofelement (het accumulatief leren). Andersom geldt hetzelfde, als de eerste schokkende ervaring met kunst al vroeg plaats vindt, vormt het al op vroege leeftijd een deel van iemands referentiekader.

De vijf ontwikkelingsstadia van Michael Parsons gaan uit van wat een kunstwerk in zich heeft, terwijl de theorie van Howard Gardner uitgaat van het menselijk kunnen over allerlei terreinen. De kunsteducatielijn gaat hier nog verder in en meent dat moet worden uitgegaan van het referentiekader van ieder individu.

In tegenstelling tot Piaget die uitgaat van collectieve ontwikkeling gaat het bij de kunsteducatieve theorieën om de individuele ontwikkeling van ieder kind. De brillen van Parsons en de kunsteducatielijn zijn accumulatief opgebouwd, terwijl de intelligenties van

---

³⁵ Albers, Els (2005), p. 21.

Gardner naast elkaar kunnen bestaan en niet opbouwend zijn opgezet. Gardner staat het dichtst bij Piaget, omdat ook Gardner uitgaat van een collectieve overeenkomst.

Kunsteducatie neemt niet de kunst zelf als uitgangspunt, maar de ontwikkelingspsychologie. Het houdt zich bezig met de vraag welke bijdrage kunst kan leveren aan de ontwikkeling en hoe kunstbeleving bij jonge mensen werkt. Uit het feit dat hierover zeer uiteenlopende ideeën bestaan is af te leiden dat er niet één juiste kunsteducatieve werkwijze bestaat. Kunst draagt zoveel verschillende facetten in zich dat het elk kind aan kan spreken. Dit in tegenstelling tot het 'gewone' leren, waarbij heel duidelijk wordt gericht op één cognitief aspect van het kind.

5. INTERVIEWS

Ten behoeve van mijn onderzoek heb ik een vijftal peuter- en kleuterleidsters³⁶ geïnterviewd die actief betrokken zijn geweest bij de begeleiding van de peutertrajecten in Villa Zebra. De interviews werden afgenomen aan de hand van een gestructureerde vragenlijst.³⁷ Elk gesprek duurde ongeveer een uur en is opgenomen met een geluidsrecorder.

De interviews dienden een aantal doelen. Ten eerste hoopte ik me een beeld te kunnen vormen van de manier van werken op de kinderopvang. Daarnaast wilde ik erachter komen wat voor effect het traject in Villa Zebra had op de peuters. Als laatste was ik nieuwsgierig naar de kunsteducatieve visie van de leidsters.

5.1. Visie kinderopvang

Uit de interviews blijkt dat bij de keuze voor activiteiten op de kinderopvang een aantal praktische factoren het zwaarst wegen. In de winter wordt bijvoorbeeld meer getekend en geknutseld dan in de zomer omdat de kinderen bij mooi weer liever buiten spelen.³⁸ Een tweede factor is de mate van voorbereidingstijd. Creatieve activiteiten als schilderen en knutselen zijn tijdrovend, dit is een reden om te kiezen voor een andere activiteit. Tekenen vergt minder organisatie en wordt daarom met enige regelmaat ingezet. Een laatste factor die meespeelt, is de tijd van het jaar. Tijdens Pasen of het EK voetbal worden grote projecten georganiseerd. Dit houdt in dat de peuters dan vaker creatief aan de slag gaan aan de hand van een bepaald thema.

Sinds 2006/2007 werken de kinderopvanginstellingen Max en Bimbola met het project *Ben ik in beeld*, uitgegeven door de Rotterdamse begeleidingsorganisatie Stichting de Meeuw. Het uitgangspunt van dit project is extra aandacht besteden aan de ontwikkeling van het kind. De ontwikkelingsgebieden die speciaal worden aangesproken zijn de taal, creativiteit en sociale vaardigheden. De initiatiefnemers hopen dat het kind zich door deel te nemen aan dit project eerder thuis voelt op de basisschool en makkelijker leert.³⁹ Het is een onderdeel van de voorschoolse educatie, met als doel om taal- en ontwikkelingsachterstanden te voorkomen.

Een onderdeel is het maken van video-opnames van de activiteiten van de kinderen. Deze opnames worden gezamenlijk met de kinderen terug gekeken. Dit is zowel voor de leidsters als voor de kinderen leerzaam. De kinderen zien hun eigen gedrag terug en de

---

36 Marjolein Keukens, Souad Mbarki & Saskia van Helden, werkzaam bij Kinderopvang Bimbola, Locatie Eendrachtsstraat. Mara Walbeek & Petra Kramp, werkzaam bij Max Kinderopvang, Locatie De Landtong, beiden te Rotterdam.

37 Vragenlijst: Zie Bijlage 1.

38 Interview met Marjolein Keukens (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Bimbola.

39 *Ben ik in beeld. Ontwikkelingsgericht werken in het kinderdagverblijf*. Stichting de Meeuw. Oosterbeek: OWtv Me Productions B.V.; productie: Bijl partners in PR & Voorlichting.

leidsters kunnen zien welke kinderen niet goed mee kunnen en wie meer aandacht nodig heeft. De leidsters wisselen tijdens het kijken positieve ervaringen met elkaar uit.

Kinderopvang Max werkt met de Reggio Emilia-benadering. Voor hen betekent dit dat het kind centraal staat. Dit houdt in dat het kind mag beslissen wanneer het wat doet. Ze zijn bijvoorbeeld altijd vrij om te tekenen of knutselen, het materiaal staat klaar. Petra legt uit wat dit in de praktijk inhoudt: “Het creatief bezig zijn wordt niet gestimuleerd, we kijken naar wat de kinderen zelf willen. In principe knutselen of kleien de kinderen drie à vier keer in de week. Een grote activiteit, zoals verven, doen we wel met zijn allen, maar ze mogen dan zelf beslissen wat ze maken. We werken bijvoorbeeld niet meer met kleurplaten.”⁴⁰

Verder houdt deze benadering voor kinderopvang Max in dat alle activiteiten worden gedocumenteerd. Tijdens de uitvoering wordt gefotografeerd. Deze foto's worden na afloop in de opvang opgehangen. Als het kind de kinderopvang verlaat krijgen de ouders een setje mee met alle documentatie, afdrukken van foto's en teken- en knutselwerk.

Als afsluiting van het peutertraject heeft Petra Kramp van kinderopvang Max een boekje gemaakt voor de opvoeders van iedere peuter. In dit boekje staat bij elk bezoek een verhaaltje met foto. Het document is tijdens de afsluitende tentoonstelling aan de ouders meegegeven.

Sinds twee jaar vormt kunst, naast natuur, een speerpunt van het beleid van kinderopvang Bimbola. Het speelt een grote rol omdat het heel breed is, je er op alle facetten van de ontwikkeling iets mee kunt en het veel aan de fantasie overlaat.⁴¹

5.2. Peutertraject Villa Zebra

De leidsters hebben het peutertraject in Villa Zebra als zeer positief ervaren. Petra Kramp: “Vooral de laatste tentoonstelling was super leuk. Goed dat er wordt gewerkt aan de hand van een thema en daar omheen met activiteiten.”⁴² Een ander goed element van het traject vonden zij de combinatie van het kijken naar, het zelf maken en het zingen van liedjes. Het actief bezig zijn in de vorm van een workshop vinden de leidsters belangrijk, omdat de kinderen dan leren hun fantasie uit te beelden. Volgens Souad Mbarki is het, het beste als de workshops in dezelfde ruimte plaatsvinden als waar de kunst staat. Hierdoor doen de kinderen rechtstreeks ideeën op, dit maakt ze creatiever.⁴³

---

40 Interview met Petra Kramp (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Max.

41 Interview met Saskia van Helden (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Bimbola.

42 Idem.

43 Interview met Souad Mbarki (3 juni 2008) Rotterdam: Kinderopvang Bimbola.

De peuters verwerkten hun ervaringen in Villa Zebra door erover te praten. Dit deden ze soms uit zichzelf, bij het weerzien van de ouders of leidsters die niet mee waren geweest, of op het moment dat de leidster ernaar vroeg. Er waren echter ook kinderen die na afloop niet meer wist waar ze nu precies geweest waren.

In enkele gevallen werd er op de kinderopvang nog actief aandacht besteed aan het bezoek aan Villa Zebra. Bijvoorbeeld door het maken van een verwerkingsopdracht, zoals het inkleuren van een prent van een huis.⁴⁴ Of door een activiteit uit Villa Zebra op de kinderopvang te herhalen, een voorbeeld hiervan is het bellen blazen.

Bij kinderopvang Max wordt afvalmateriaal gebruikt om mee te knutselen. Zij hebben gemerkt dat de kinderen dit materiaal na de bezoekenreeks aan Villa Zebra uit zichzelf zijn gaan gebruiken. Waarschijnlijk doordat de kinderen in Villa Zebra hebben geleerd hoe ermee om te gaan. De leidsters merken dat de kinderen het materiaal en de structuur van het materiaal leren herkennen. Een voorbeeld daarvan is een kind dat zich uitte door te zeggen: "Oh ja, dat voelde toen ook zo."⁴⁵

5.3. Kunsteducatieve visie

Er is een aantal zaken dat door de leidsters belangrijk wordt gevonden in de kennismaking van peuters met kunst. Het is belangrijk dat de onderwerpen dichtbij de belevingswereld van de leeftijdsgroep liggen. Voorbeeldonderwerpen zijn dieren, natuur en primaire kleuren.

Petra Kramp: "De kunst moet makkelijk en kleurrijk zijn".⁴⁶

Daarnaast moeten verschillende zintuigen, zoals zien, horen, ruiken en voelen worden geprikkeld. Peuters hebben een zeer korte spanningsboog en op het moment dat ze steeds nieuwe prikkels krijgen, beleven ze steeds opnieuw een moment van concentratie. De leidsters benadrukken hoe belangrijk het is voor de kinderen om actief bezig te zijn, ze willen zelf namelijk maar al te graag hun fantasie gebruiken.

Door een kennismaking met kunst worden volgens de leidsters verschillende ontwikkelingsgebieden gestimuleerd, zoals creativiteit, sociale vaardigheden, lichaamsbeweging, woordenschat en het kennen van oorzaak en gevolg. Door het zingen van liedjes wordt bijvoorbeeld de woordenschat verder ontwikkeld. Bij het samenwerken tijdens een creatieve activiteit worden de sociale vaardigheden gestimuleerd. Ook kan kunst iets leren over oorzaak en gevolg, bijvoorbeeld dat een glas kapot gaat als je het laat vallen.

---

⁴⁴ Keukens (2008).

⁴⁵ Interview met Mara Walbeek (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Max.

⁴⁶ Kramp (2008).

Uit alle interviews is gebleken dat de leidsters erg positief zijn over het huidige peutertraject in Villa Zebra. Ze zouden het nog beter vinden als er een aparte ruimte voor deze doelgroep wordt ingericht. Wel wordt gewezen op de noodzaak van het afwisselen van de inhoud van de ruimte. Anders zijn daar ouders namelijk niet meer geïnteresseerd. Daarnaast is het goed om te wisselen in activiteiten, van het kijken naar tot en met het zelf met de handen werken.

De voorgaande hoofdstukken verantwoorden mijn keuzes voor bepaalde voorwaarden. Door rekening te houden met de ontwikkeling van peuters en kleuters en de werking van kunsteducatie sluit het programma in Villa Zebra beter aan op de belevingswereld van het kind. Ik ben hier ingegaan op kunst op zich, los van de peuters en kleuters, omdat Villa Zebra een educatieve instelling is. Het wil juist een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de allerkleinsten. Daarnaast zie ik de praktische uitwerking als een taak voor de kunstenaars zelf. In een aparte bijlage heb ik wel een aantal ideeën voor de uitwerking toegevoegd.⁴⁷

---

⁴⁷ Zie Bijlage 2: Tips Voor Villa Zebra.

6. DE 3 TOT 6-FACTOREN

In dit hoofdstuk schets ik de voorwaarden van het programma in Villa Zebra, deze voorwaarden worden de '3 tot 6-factoren' genoemd. Deze term staat voor de leeftijdsgroep waarover de verschillende factoren handelen. De titelnaam heeft als doel de verschillende factoren duidelijk van elkaar te scheiden en ze te kunnen benoemen.

De factoren zijn gefundeerd op de ontwikkelingskenmerken van de doelgroep, de kunsteducatieve theorieën en de uitkomsten uit de interviews. Daarnaast houd ik rekening met de ervaringen tijdens mijn stage in Villa Zebra. De rangschikking is willekeurig. Aan het einde van dit hoofdstuk schets ik de dilemma's die voortvloeien uit de factoren en worden de factoren in mate van belangrijkheid gerangschikt.

6.1. Factor A t/m G

3 tot 6-factor A: Niveauscheiding

Factor A is het scheiden van het deel voor driejarigen en het deel voor kleuters. Er bestaat een groot verschil tussen het ontwikkelingsniveau van peuters en kleuters. Peuters zijn voornamelijk bezig met zelfstandig ontdekken, ze verkeren in een eenkennige fase. Kleuters daarentegen spelen al wel samen met anderen. Kleuters zullen een negatief effect uitoefenen op de ontdekkingsdrang van peuters, doordat zij op een andere manier spelen. Ze zijn verder in hun ontwikkeling en gedragen zich baldadiger.⁴⁸ De scheiding hoeft geen letterlijke scheiding te zijn door de ruimtes in twee delen op te splitsen, maar kan ook plaatsvinden door de peuters op een ander tijdstip te ontvangen dan de oudere kinderen.

3 tot 6-factor B: Veiligheid

Factor B is het creëren van een veilige sfeer waarin kinderen zich thuis voelen. Op deze manier wordt ze de ruimte geboden om zich te ontplooien. Ze zullen zich dan makkelijker overgeven aan het ontdekken. Doordat peuters en kleuters moeite hebben hun aandacht op één ding te richten is het belangrijk dat er zo min mogelijk verschillende prikkels aanwezig zijn. Hierdoor kunnen ze zich namelijk beter focussen en zich volledig richten op hun doel, het ontdekken.⁴⁹

3 tot 6-factor C: Creativiteit

Het is belangrijk dat de kleine bezoekers creatief bezig kunnen zijn en in contact komen met moderne beeldende kunst. Ten eerste is zelf creatief bezig zijn belangrijk omdat ze dit leuk vinden. Daarnaast kunnen ze op deze manier verwerken wat ze gezien hebben en hun

---

⁴⁸ Lanting (2008).

⁴⁹ Zie Bijlage 2: Tips voor Villa Zebra.

brede fantasie inzetten. Het lijkt mij goed als de actieve workshops in dezelfde ruimte plaatsvinden als waar de kunstobjecten staan. Dan worden de kinderen namelijk tijdens het creatieve proces geïnspireerd door hun omgeving.

3 tot 6-factor D: Ouders

Factor D gaat over de ouders. Er moet een aparte plek komen voor de ouders of voor de ouders met kinderen. Kinderen zullen namelijk hun gedrag af laten hangen van de ouders. Sommigen gaan pas tot actie over als de ouder ook meedoet of ze willen eerst goedkeuring van de ouder voordat ze tot actie overgaan. Als de ouder er niet bij is, zullen ze zich vrijer kunnen ontwikkelen, onafhankelijk van de ouder.

3 tot 6-factor E: Taalstimulering

Het is een voorwaarde dat in de ruimte aandacht wordt besteed aan taalstimulering, omdat taal erg belangrijk is voor hun ontwikkeling en Rotterdamse kinderen veelal te maken hebben met een taalachterstand. Daarnaast heeft taal een belangrijke overeenkomst met kunst, taal gaat namelijk net als kunst over de overgang van abstract naar concreet. Dit kan Villa Zebra gebruiken in de uitwerking van het programma.⁵⁰

3 tot 6-factor F: Begeleiding

De zesde factor is het zorgen voor opgeleide begeleiders. De begeleider kan individuele aandacht geven en vragen stellen op het niveau van de kinderen. Als een begeleider vraagt naar wat de kinderen zien, worden ze gestimuleerd om verbanden te leggen met eigen belevenissen of de werkelijkheid zoals zij die kennen. Hierdoor komen de kunstwerken dichterbij hun belevingswereld. Bij een volgende kennismaking met het voorgestelde wordt dan eerder teruggedacht aan de kennismaking met kunst.

3 tot 6-factor G: Ontwikkeling

Factor G is de laatste voorwaarde. Deze factor houdt in dat het programma een kans is voor Villa Zebra om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van peuters en kleuters. De cognitieve mogelijkheden zijn hier vooral van belang. Dit houdt in dat begeleiders rekening moeten houden met de fantasierijke gedachtewereld van peuters. Bij een peuter kan begonnen worden met het doorlopen van de eerste twee brillen van Parsons, associatie en schoonheid/realisme. Vooral de associatie werkt bij deze leeftijdsgroep stimulerend omdat zij een rijke fantasie hebben.

---

⁵⁰ Zie Bijlage 2: Tips voor Villa Zebra.

De derde bril, expressiviteit, het inleven in een kunstenaar, is hier nog niet aan de orde. Wat betreft taalstimulering kan er met een kind van net vier jaar begonnen worden met het oefenen in het omzetten van de eigen ideeën in woorden en het benoemen van emoties.

6.2. Dilemma's

Factor A t/m G kunnen niet alle zeven geïntegreerd worden in het programma. Ik ben uitgegaan van een ideaalsituatie. Raadzaam voor Villa Zebra is om de factoren te wegen naar belangrijkheid en keuzes te maken in welke factoren wel en welke niet te realiseren. Daarbij moet rekening worden gehouden met praktische bezwaren, zoals de grootte van de ruimte en het te besteden budget. Hieronder worden een aantal dilemma's geschetst die voortvloeien uit de factoren. Vervolgens orden ik de factoren naar belangrijkheid.

Als factor A: 'Niveauscheiding' en factor B: 'Veilige sfeer' worden gerealiseerd, dit zou uitgewerkt kunnen worden door een ruimte te maken met verschillende kleine units, dan kan factor C: 'Creativiteit' niet worden gerealiseerd. Er is namelijk te weinig ruimte om verschillende kleine units te maken met kunstobjecten en tegelijkertijd een plek waar de kinderen zelf creatief bezig kunnen zijn.

Factor B: 'Veilige sfeer' en factor C: 'Creativiteit' zijn ook met elkaar in conflict, een ruimte met kunstobjecten bevat namelijk vele prikkels, waardoor de peuters snel afgeleid zijn en zich niet volledig kunnen overgeven aan het ontdekken. Juist datgene wat niet veilig is vinden kinderen interessant en zorgt ervoor dat ze ontdekkingen opdoen. Een voorbeeld is het ontdekken dat een glas kapot valt zodra het op de grond valt. De vraag is hoe dit dilemma op te lossen. Voor mij staat veiligheid op nummer één. Ik ben ervan overtuigd dat dit samen kan gaan met het opdoen van ontdekkingen.

De vraag die voortkomt uit factor A is op basis waarvan peuters en kleuters gescheiden zouden moeten worden. Iedere driejarige is immers anders. Een idee is om de kinderen eerst een spelletje te laten spelen, hierdoor kan de begeleider erachter komen op welk niveau het kind zit.

Op basis van de factoren kan een ordening in belangrijkheid gemaakt worden. Ik begin met wat volgens mij de belangrijkste factor is, om te eindigen met de meest onbelangrijke. Naar mijn mening staat factor C: 'Creativiteit' op één. Het doel van Villa Zebra is namelijk om kinderen sleutelervaringen op te laten doen. Een goede manier om dit te stimuleren is door ruimte te geven in het doen van creatieve ontdekkingen, bijvoorbeeld door kinderen in aanraking te brengen met beeldende kunst, of door kinderen zelf creatief bezig te laten zijn.

Factor G: 'Ontwikkeling' staat op de tweede plaats. Het is namelijk belangrijk voor Villa Zebra om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van kinderen en rekening te houden met ieders niveau.

Hierna komt factor B: 'Veiligheid'. Een veilige en vertrouwde sfeer is namelijk van groot belang voor de mate waarin de eenkennige drie- tot zesjarigen zich thuis voelen. Dit hangt samen met de mate waarin zij zich kunnen ontplooien en de ruimte als positief ervaren. Als ze zich niet veilig voelen is het ook geen fijne plek om te bezoeken.

Factor A: 'Niveauscheiding' staat op de vierde plek. Enerzijds is de splitsing van belang want peuters en kleuters zitten in verschillende fases, anderzijds vinden kinderen het wel prettig om parallel of samen te spelen. Voor het ene kind is een splitsing wel goed, terwijl het voor een ander kind minder van belang is.

Op de vijfde plaats staat factor F: 'Begeleiding'. Goed opgeleide begeleiding helpt de kinderen op een positieve manier te stimuleren en zorgt voor individuele aandacht. Als factor A niet gerealiseerd kan worden is het extra belangrijk wel voor deze factor zorg te dragen. Dan krijgen de kinderen toch nog de aandacht op hun niveau.

Na factor F volgt factor E: 'Taalstimulering'. Aan de ene kant is dit voor Villa Zebra een kans om hulp te bieden aan de kinderen met een taalachterstand. Aan de andere kant wordt op de basisschool al veel aandacht geschonken aan de taalontwikkeling. Daarnaast zijn driejarigen vaak nog te jong om met taal te beginnen.

Factor D: 'Ouders' staat onderaan de rangschikking in belangrijkheid. Er zijn namelijk een aantal tegenargumenten. Als de kennismaking met kunst samen beleefd wordt, versterkt dit juist de band tussen ouder en kind. Verder is het niet alleen een kennismaking van het kind met kunst, maar ook van de ouder met kunst. De ouder is op deze leeftijd belangrijk en zal altijd meekomen met het kind. Wellicht kan de peuter zich niet richten op het programma doordat de ouder er niet bij is.

Deze ordening is bedoeld om de medewerkers van Villa Zebra te helpen bij het maken van hun eigen keuzes en de onderbouwing hiervan. Met deze uiteenzetting ben ik toegekomen aan de conclusie waarin ik de gevonden informatie koppel aan de doelstelling.

7. CONCLUSIE

De doelstelling van deze scriptie is: Het schetsen van de voorwaarden waaraan een programma voor peuters en kleuters in Villa Zebra zou moeten voldoen. Om te kunnen voldoen aan deze doelstelling heb ik eerst uitgezocht wat Villa Zebra is, een kunsteducatieve instelling voor kinderen. Om erachter te komen wie peuters en kleuters zijn en hoe zij zich ontwikkelen heb ik de theorie van ontwikkelingspsycholoog Piaget gebruikt. Hieruit blijkt dat er grote verschillen zijn waar te nemen tussen de ontwikkelingskenmerken van een peuter en een kleuter. Juist dat omslagmoment tussen deze twee fases is interessant voor Villa Zebra.

Aangezien Villa Zebra een kunsteducatieve instelling is heb ik drie kunsteducatieve theorieën besproken, de vijf ontwikkelingsstadia van Michael Parsons, de theorie van Howard Gardner over het menselijk kunnen over allerlei terreinen en de kunsteducatielijn over de langere termijneffecten van kunsteducatie.

De vijf leidsters van twee Rotterdamse kinderopvanginstellingen die ik heb geïnterviewd vertelde mij dat door een kennismaking met kunst verschillende ontwikkelingsgebieden gestimuleerd kunnen worden, zoals creativiteit, sociale vaardigheden, lichaamsbeweging, woordenschat en het kennen van oorzaak en gevolg.

Uit mijn onderzoek zijn een zevental voorwaarden voort gekomen. Deze voorwaarden worden aangeduid met de '3 tot 6-factoren', genummerd van A tot en met G. In volgorde van belangrijkheid zijn dit: Creativiteit, ontwikkeling, veiligheid, niveauscheiding, begeleiding, taalstimulering en ouders. Deze factoren zijn met elkaar in conflict, een ruimte kan bijvoorbeeld niet en prikkelen en niet afleiden. Deze en andere dilemma's worden beschreven in het laatste hoofdstuk. Uiteindelijk is mijn advies aan Villa Zebra om de factoren te wegen en een keuze te maken welke wel en welke niet te realiseren. Daarna kan worden begonnen aan het plan voor de begroting en vervolgens de realisatie van de ruimte.

8. BIBLIOGRAFIE

Alberts, Els & Vos, Ton de (2005) *Ruimte voor verwondering en verbeelding*. Rotterdam: CBK.

Bergman, Vera (2002) 'Meervoudige intelligentie en kunsteducatie.' *Cultuurplein* www.cultuurplein.nl/attachments/session=cloud_mmbase+55041/Meervintelligentie.pdf (29 juni 2008).

Elias, W (2001) Een scenario voor een levenslang educatief curriculum. In: *Volgt de Gids? Nieuwe perspectieven voor educatie en gidsing in kunstmusea*. Antwerpen: Koning Boudewijnstichting.

IZW (2000) Handout: *Ontwikkelingstaken van kinderen en jongeren*. Den Haag: Het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.

Gardner, Howard e.a. (1996) *Intelligence: multiple perspectives*. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers.

Nederlandse Taalunie (2008) 'Taalforum vergroot de kennis over taalachterstand.' *Onderwijs* http://taalunieversum.org/onderwijs/taalforum/toon_vraag.php?vraagid=27 (5 juni 2008).

Oostwoud Wijdenes, Jacob en Haanstra, Folkert (1997) *Katernen Kunsteducatie Over actief, receptief en reflectief*. Utrecht: LOKV.

Parons J. (2001) 'Kunsteducatie en de accentverschuiving naar het beeld.' In: *Volgt de Gids? Nieuwe perspectieven voor educatie en gidsing in kunstmusea*. Antwerpen: Koning Boudewijnstichting.

Parsons, Michael (1987) *How we understand art. A cognitive development account of aesthetic experience*. Cambridge: Cambridge University press.

Prieckaarts, M. (2005) *Verlangen naar de eindeloze zee. Onderzoek naar de effecten van cultuureducatie in het primair onderwijs op de cultuurbeleving van leerlingen*. Maastricht: Maastricht University.

Raad voor Cultuur (2008) *Subsidieplan Advies 2009-201. Amateurkunst en cultuureducatie. Villa Zebra*. Rotterdam.

RIVM (2008) 'Niet-westerse allochtonen geconcentreerd in steden' *Nationale Atlas Volksgezondheid* http://www.rivm.nl/vtv/object_map/o2194n21847.html (5 juni 2008).

Sroufe, Alan L. e.a. (1996) *Child Development: it's nature and course*. New York: McGraw-Hill.

Vreede, Melissa de (december 2007) 'Italiaanse toestanden in Edam', in: *Kunstzone. Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs*. Jaargang: 6-12. Berkel en Rodenrijs: Stichting Kunstzone.

Wartna, Fred (2008) *Beleidsplan Villa Zebra 2009-2012*. Rotterdam: Villa Zebra.

Wartna, Fred (2005) *Jaarverslag 2005*. Rotterdam: Villa Zebra.

Wartna, Fred (2008) *Villa Zebra, een methode. Beeldende kunst met en voor kinderen*. Rotterdam: Villa Zebra.

Filmografie

Ben ik in beeld. Ontwikkelingsgericht werken in het kinderdagverblijf. Stichting de Meeuw. Oosterbeek: OWtv Me Productions B.V; productie: Bijl partners in PR & Voorlichting.

Mondelinge bronnen

Lezing Annemarie Huisling (10 juni 2008) Arnhem: Dag van de cultuureducatie.

Interview met Mara Walbeek (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Max.

Interview met Marjolein Keukens (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Bimbola.

Interview met Peter Lanting, medewerker Bureau Vanaf 2. (10 juni 2008) Arnhem: Dag van de Cultuureducatie.

Interview met Petra Kramp (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Max.

Interview met Saskia van Helden (26 mei 2008) Rotterdam: Kinderopvang Bimbola.

Interview met Souad Mbarki (3 juni 2008) Rotterdam: Kinderopvang Bimbola.

9. ENGLISH SUMMARY

The goal of this thesis is: Formulating conditions for the program for preschoolers in Villa Zebra. Villa Zebra is an art educative institution for children in the Dutch city Rotterdam. To find out what the best conditions are I first experienced the working-method of Villa Zebra, during an internship of five months (between february and june 2008).

First I wanted to know what the developmental characteristics of my target group are. For this I used the theories of the psychologist Jean Piaget. His research confirmed that there are big differences between three year olds en children of four and five years old. This is interesting for Villa Zebra to incorporate in their programme.

Second I was curious how younger children experience art. To konw more about this topic I used three different theories: The five development stadia of Michael Parsons, the seven human intelligencies of Howard Gardner and a method about the long term effects of art education.

At last I interviewed five preschool-teachers who had a role in the Villa Zebra programma. During these interviews I found out how the children experienced the current programme in Villa Zebra and what their point of view is. They believed an early experience from children with art is good for their development. It's good for different areas, namely creativity, sociale skills, body movement, knowledge of words and knowledge of cause and result.

In my conclusion I name the seven conditions for Villa Zebra, 'the 3 to 6-factors'. In order of importancy: Creativity, development, safety, level separation, supervision, stimulation of languauge and parents. My thesis ends with an examination of the tensions between the condtions.

In the near future the employees of Villa Zebra choose which factors are most important for them. With these results they can start with the development of the programma for preschoolers in 2009.

Bijlage 1: Vragenlijst leidsters kinderopvang

1. Welke opleiding heeft u genoten?
2. Wat is uw functie binnen de kinderopvang?
3. Wat zijn de belangrijkste taken binnen deze functie?
4. Wat is het leukste onderdeel/taakdeel van uw functie?
5. Knutselen of tekenen de peuters op de kinderopvang?
(Antwoordopties:
1. nee, nooit 2. nee, alleen als... 3. als leidster dit stimuleert 3. ja, uit zichzelf)
6. Waarom wordt dit niet/wel gestimuleerd?
7. Bent u bij de peutertrajecten in Villa Zebra betrokken?
8. Zoja, wat was uw functie hierin? Hoe vaak bent u geweest en wanneer?
9. Kende u Villa Zebra al voor u betrokken was bij het peutertraject?
10. Hoe zou u Villa Zebra omschrijven?
11. (Indien ja bij vraag 8:) Is deze omschrijving nu anders dan voor het peutertraject?
12. Op wat voor manier verwerkten de peuters hun ervaringen in Villa Zebra?
13. Indien er na afloop nog over gesproken werd: Hoe werd dit gedaan, door ernaar te vragen of vertelden ze uit zichzelf?
14. Uitten de kinderen zich door op de kinderopvang creatief aan de slag te gaan (tekenen of knutselen)?
15. Wat is er veranderd aan de creatieve uitingen van de kinderen nadat ze mee hebben gelopen in het peutertraject?

16. Noem eens drie dingen die van belang zijn in de kennismaking van peuters met kunst?
17. Hoe zou die kennismaking er uit kunnen zien? (voornamelijk kijken, erover praten of juist zelf kunst maken)
18. Hebben de peutertrajecten de kinderen geprikkeld.? Zoja op welke manier?
19. Wat zouden peuters volgens u bij Villa Zebra moeten leren?
20. Welke ontwikkelingstaken van kinderen in de leeftijd van 3 tot 6 jaar kunnen worden gestimuleerd door middel van een kennismaking met kunst (dans, theater, beeldende kunst, fotografie?)
- Extra over beleid:
21. Werken de leidsters in Max/Bimbola op basis van een specifiek beleid?
22. Op wat voor manier wordt er op de kinderopvang aandacht besteed aan de kunstzinnige ontwikkeling van de peuters?
23. Waarom heeft kunst een kleine/grote rol in de kinderdagopvang?

Bijlage 2: Tips voor Villa Zebra

2.1. Deskundigen voor klankbordgroep:

1. Peter Lanting
2. Annemarie Huising

2.2. Ideeën voor praktische uitwerking van de ‘3 tot 6-factoren’:

3 tot 6-factor B: Veilige sfeer

Dit betekent bijvoorbeeld dat de aankleding niet afleidend mag zijn. In mijn visie zou Villa Zebra deze ontdekkingsplek het beste uit kunnen werken door in de ruimte blokken van verschillende materialen aan te bieden. Peuters vinden bouwen namelijk leuk en verkeren in een haptische fase. De kinderen kunnen op deze manier op een veilige manier doen wat zij leuk vinden, blokken verslepen en op elkaar zetten. Tegelijkertijd kunnen ze dingen aanraken en ervaren hoe verschillende materialen aanvoelen.

3 tot 6-factor E: Taalstimulering

Dit kan bijvoorbeeld uitgevoerd worden door herkenbare objecten letterlijk te linken met het woord dat bij het object hoort. Zo kan het levensmiddel kaas door een kunstenaar gemaakt worden in de vorm van het woord kaas.